

Natalia Tsvetkova

**De hervorming van Duitse universiteiten tijdens de Koude
Oorlog: De mislukking van het culturele imperialisme van de
Verenigde Staten en de Sovjet-Unie**

Samenvatting

Mijn onderzoek reconstrueert en vergelijkt de politiek van Amerika en de Sovjet-Unie met betrekking tot de universiteiten in West- en Oost-Duitsland tijdens de Koude Oorlog, in de jaren 1945-1990. Er worden twee perioden onderscheiden. De eerste periode, van 1945 tot begin jaren zestig, wordt gekenmerkt door ambitieuze hervormingen van de Duitse universiteiten door de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Gedurende de tweede periode, van midden jaren zestig tot 1990, zetten de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie hun pogingen voort om hun divergerende culturele waarden aan respectievelijk West- en Oost-Duitsland op te leggen. Intussen ondermijnde het verzet van de Duitse universiteitsgemeenschap, zowel in West- als in Oost-Duitsland, de invloed van beide grootmachten. Dit onderzoek baseert zich op recent beschikbaar gekomen archiefmateriaal. Met dit materiaal wordt de hypothese getoetst dat de politiek van Amerika en de Sovjet-Unie ten opzicht van de Duitse universiteiten een vorm van cultureel imperialisme is geweest. Er wordt daarbij van uitgegaan

dat het concept cultureel imperialisme geschikt is voor het beschrijven van deze politiek.

Het proefschrift bestaat uit zes hoofdstukken. In het inleidende hoofdstuk I worden het theoretische kader, de belangrijkste literatuur over het onderwerp en de bronnen en archieven besproken. In hoofdstuk II worden binnen de context van de Koude Oorlog de algemene politieke doelen van de twee grootmachten in Duitsland besproken. Tevens geeft het hoofdstuk informatie over de overheidsinstanties van Washington en Moskou die waren belast met de omvorming van de Duitse universiteiten. Ten slotte gaat dit hoofdstuk in op de wijze waarop de grootmachten het Duitse universitaire systeem beschouwden en welke strategieën zij voorstelden om dit systeem om te vormen. In hoofdstuk III worden de omvormingen en herzieningen besproken die werden opgelegd door de twee grootmachten op de Duitse universiteiten tussen 1945 en begin jaren zestig. Allereerst vervingen de Verenigde Staten en de Sovjet Union de rectoren en herschreven ze de universitaire statuten. Ten tweede probeerden ze het curriculum van elk departement te wijzigen door de introductie van nieuwe disciplines zoals politieke wetenschappen of Marxisme-Leninisme, en *American Studies* of *Soviet Studies*. Ten derde werden nieuwe academische instituten binnen de universiteiten opgezet. Ten vierde werd de collectie van de universiteitsbibliotheken grondig aangepast. Ten slotte waren beide grootmachten in sterke mate verantwoordelijk voor de neergang van de eens zo fameuze

Berlijnse universiteit. Zowel Amerika als de Sovjet-Unie wilden de volledige controle uitoefenen over de middelen, het wetenschappelijke personeel en het bezit in de vorm van gebouwen en collecties, die verspreid waren te vinden in drie van de vier zones van bezet Berlijn. De ideologisch gedreven doelen van de beide grootmachten droegen bij aan het uiteenvallen van deze universiteit. Het feit dat de hervormingen van bovenaf werden opgelegd zorgde voor verontwaardiging bij zowel het wetenschappelijk personeel als bij de studenten. Hun verzet droeg bij tot vertraging van de introductie van deze hervormingen. Uiteindelijk moesten beide grootmachten erkennen dat een volledige hervorming van het Duitse universiteitsleven niet zou plaatsvinden.

In de hoofdstukken IV and V wordt het beleid van de Verenigde Staten en van de Sovjet-Unie met betrekking tot deze twee belangrijkste groepen van de universitaire gemeenschap - de docenten en de studenten- gedurende de eerste fase van de Koude Oorlog tussen 1945 en begin jaren zestig beschreven.

Hoofdstuk IV laat zien hoe de veranderingen die waren voorgesteld door de Amerikanen en de Sovjets grote invloed hadden op het persoonlijke leven en op de academische carrières van de hoogleraren. Zij konden kiezen tussen een positieve of een negatieve reactie op de hervormingen en hun reactie zou in sterke mate bepalen wat de uitkomst van de beoogde veranderingen van de universiteit werd. Beide grootmachten waren erop uit om een

nieuw, plooibaar type hoogleraar, hetzij pro-Amerikaans hetzij pro-Sovjet, te creëren. De methoden om dat te bereiken verschilden echter. Verschillen vielen vooral op bij de zuiveringsmethoden in verband met een mogelijk nationaal-socialistisch verleden van de hoogleraren, manieren van communiceren met de hoogleraren, en methoden om hervormingen te bevorderen door middel van het professoraat. De beide grootmachten ontmoetten in hun poging om een nieuw type hoogleraar te creëren echter tegenstand van het traditionele Duitse professoraat. Terwijl de hoogleraren formeel akkoord gingen met de voorgestelde hervormingen, waren zij eigenlijk van mening dat deze hervormingen het traditionele Duitse universiteitssysteem zouden ondermijnen. Daarom probeerden ze enkele van deze hervormingen te ondermijnen, waarbij zij zich met name verzetten tegen de plicht om politieke wetenschappen (in West-Duitsland) en Marxisme (in Oost-Duitsland) te doceren.

Hoofdstuk V behandelt de Amerikaanse en Sovjet politiek ten opzichte van de studenten in de periode van 1945 tot begin jaren zestig. Er wordt ingegaan op de volgende aspecten van dat beleid: zuivering, invoering van nieuwe universitaire toelatingsregels, pogingen om Duitse studenten nieuwe ideologische waarden bij te brengen, en het oprichten van studentenorganisaties. Beide grootmachten hadden als intentie om een nieuwe groep aan hen loyale studenten te creëren om daarmee een nieuwe elite op te leiden welke de politieke regimes in beide Duitslanden zou continueren. In plaats daarvan leidde hun beleid echter tot krachtig

en openlijk verzet van de kant van de studenten. Duitse studenten maakten hun ontevredenheid ten opzichte van de hervormingen van zowel de Sovjet-Unie als van de Verenigde Staten luid en duidelijk kenbaar. Daarbij veroorzaakte het communistische beleid meer oppositionele activiteit van de kant van de studenten omdat de communistische ideologie aan de basis kwam te liggen van universitaire organisaties en omdat het Marxisme moest dienen als basis voor alle universitaire studierichtingen.

De periode van midden jaren zestig tot 1990 staat centraal in hoofdstuk VI, waarin de resultaten en tekortkomingen van het beleid van Amerika en de Sovjet-Unie worden behandeld. Ten eerste komt de Amerikaanse politiek ten opzichte van de radicale West-Berlijnse studenten aan de orde. Ten einde deze studentenoppositie uit te bannen dwong Washington de regering van West-Duitsland in 1969 om een nieuw pakket hervormingen, ontworpen door Amerikaanse deskundigen, aan haar universiteiten te introduceren. Deze hervormingen liepen echter spoedig vast op krachtig verzet van het conservatieve professoraat. Dit gedeelte van het wetenschappelijk personeel aan de West-Duitse universiteiten zette een tegenoffensief in en slaagde erin een aantal elementen van de traditionele Duitse universiteit, verwijderd als gevolg van zowel de Amerikaanse hervormingen in het begin van de Koude Oorlog en als van de hervormingen van 1969, op nieuw in te voeren. Ten tweede wordt in dit hoofdstuk verteld hoe de regering van de Sovjet-Unie een hernieuwde ideologische inspanning leverde om in

de jaren zeventig en begin tachtig op de universiteiten in Oost-Duitsland de invloed van het marxisme uit te breiden in de wetenschappelijke disciplines, in het curriculum, en zelfs in het gedrag van studenten en hoogleraren. Hoewel de wetenschappelijke staf naar buiten toe gehoorzaamheid liet zien ten opzichte van de indoctrinatie en de ideologie van het heersende regime, werd ze als geheel nooit een loyale en overtuigde volgeling van het communisme. Als derde wordt in dit hoofdstuk het Amerikaanse culturele offensief, gericht op Oost-Duitse universiteiten, behandeld. In tegenstelling tot de godsdienstig geïnspireerde jeugdigen en de meerderheid van de intelligentsia die lid werden van de brede beweging van dissidenten die werd ondersteund door het westen, was de universitaire wetenschappelijke staf - en daarnaast een deel van de studenten - opmerkelijk weinig enthousiast voor de nieuwe ideologie en de nieuwe waarden die vanuit het Westen tot hen kwamen. Deze wetenschappelijke staf was vol bewondering voor de waarden van de traditionele Duitse universiteiten, zoals academische vrijheid, grote afstand ten opzichte van de politiek, afwijzing van opgelegde ideologieën, en veel invloed voor de gevestigde staf. Volgens hen ondermijnden de twee rivaliserende ideologieën, of het nu de waarden van de Amerikaanse democratie betrof of het Sovjet-marxisme, de tradities van het Duitse universitaire leven.

Het onderzoek wordt afgesloten met enkele conclusies over de belangrijkste resultaten en mislukkingen van de politiek die

Amerika en de Sovjet-Unie ten opzichte van de Duitse universiteiten voerden. Op basis van het onderzoek kan worden geconcludeerd dat de culturele tussenkomst en daarop volgende culture druk, op te vatten als cultureel imperialisme, van beide grootmachten op het Duitse universiteitssysteem niet alleen krachtige weerstand ondervond van de kant van de conservatieve Duitse academische traditie, maar als gevolg van deze weerstand mislukte. Zowel door openlijke als zwijgende weerstand van de kant van het Duitse universiteitssysteem kon de culturele druk van beide kanten worden ondermijnd. Volgens onze analyse leidde deze weerstand tot herleving van enkele van de traditionele kenmerken van Duitse universiteiten. Als gevolg hiervan moesten beide grootmachten uiteindelijk, tegen het einde van de Koude Oorlog, toegeven dat hun universiteitspolitiek in Duitsland was mislukt.